

N. LŐRINCZ JULIANNA

STÍLUS ÉS MŰFORDÍTÁS*

1. A műfordítás, különösen kis nemzetek, kis nyelvek esetében a kultúra kialakulásának, a nemzeti nyelv szókincsbeli gazdagodásának, s nem egyszer a nemzeti megújulás gondolatának alapvető kifejezési formája. Ilyen értelemben tehát alapvető szociális és kulturális szükségletet elégített ki a történelem során. A magyar nyelvű vers első fennmaradt emléke, az Ómagyar Mária-siralom, amelynek eredetije latin liturgikus vers, a Planctus is műfordítás, ihletett átköltése, szabad tolmácsolása Mária fájdalmának. „A középkori irodalom latin nyelvűségétől a nemzeti nyelvű irodalom győzelméhez vezető hosszú fejlődésnek különlegesen fontos állomásai a bibliafordítások.” (Klaniczay 1964: 120) Károlyi Gáspár bibliafordítása a biblikus nyelv és stílus mintaképe lett hosszú időn keresztül, de különösen termékenyítően hatott a 16–17. század egész magyar irodalmára. Későbbi korok fordításirodalmának egyik meghatározó elemét alkotják a Biblia újabb fordításai. „A magyar irodalomban a nemzeti megújulás gondolatának egyik legfontosabb megnyilvánulása a műfordítói tevékenység újabb fellendülése. Kazinczy a fordítások révén az irodalmi ízlés csiszolását, a fejlett tudatformák kialakítását tűzte ki célul, közvetett, de igen jelentős társadalmi hatóerőnek tekintette idegen művek átültetését.” (Rába 1967: 7) A reformkorban a Kisfaludy Társaság szervezte és irányította a világirodalom jelentős műveinek fordítását és kiadását. A XIX. század végétől az Olcsó Könyvtár, az Egyetemes Regénytár, a Klasszikus Regénytár, a XX. század első évtizedében a Remekírók Képes Könyvtára foglalkozott a lefordított művek kiadásával. Ez utóbbi főként verseket és színdarabokat tartalmazott, s az a Radó Antal volt a szerkesztője, aki A fordítás művészete címmel jelentős fordításelméleti munkát is írt. A művet a Kisfaludy Társaság adta ki 1909-ben. Műfordítóként a múlt század végén kezdi meg munkásságát, s az olasz líra jelentékeny tolmácsolója.

1.1. A XIX. század végéig főleg a romantikus lírai költők tolmácsolásával foglalkoznak műfordítóink. A Nyugat költő-fordítói, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Szabó Lőrinc – hogy csak néhány nagy nevet említsünk – gazdag műfordítói hagyományra leltek, s ennek váltak kiváló

---

*A Nyelvtudományi Társaság Heves megyei tagozatának felolvasó ülésén 1995. február 23-án elhangzott előadás rövidített változata

utódaivá. Ezt a vonulatot folytatta a század későbbi évtizedeiben Illyés Gyula, Nagy László, Rónay György, Kálnoky László, Fodor András, Rab Zsuzsa, Lator László és még sok kiváló műfordítónk.

2. E nagyon rövid és teljességre nem törekvő műfordításirodalom-történeti bevezetés után különböző műfordítói elvekről kell szólnunk.

2.1. A műfordítói elvek koronként változó képet mutatnak. Van olyan műfordítói felfogás, amely szerint csak a tartalmi és formai szempontból egyaránt az eredeti szöveghez hű fordítás tekinthető jó fordításnak. A másik a formahűséget tartja szem előtt, míg a tartalom visszaadásában nagyobb fordítói szabadságot engedélyez. Egy harmadik felfogás szerint a formai veszteségek az eredeti szöveg és a műfordítás szövegének viszonylatában nem olyan szigorú mércével mérettetnek, mint a szöveg tartalmi elemeinek veszteségei. A fordítások minőségét, éppúgy, mint általában a stílusát, sokféle tényező befolyásolja: a téma, az eredeti mű egyéni stílusa, a műfordító egyéni stílusa, valamint mindkét szöveg esetében azok a korstílusbeli jellegzetességek, amelyek az adott szöveg stílusának létrejöttékor hathattak. Rába György Szép hűtlenek c. műfordítás-kritikai könyvében Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád műfordítói elveit és versfordításait elemezve megállapítja, hogy bár igyekeznek költő-műfordítóink az eredeti művek tartalmi, formai jegyeit a legmesszebbmenőkig figyelembe venni, saját egyéni stílusjegyeiket is rajtahagyják a fordítások szövegén. Kosztolányit idézi a Modern költők c. versfordítás-gyűjteményének 1913-ban kelt előszavából: „Csiszoltuk a nyelvünket idegen verseken, hogy a saját bonyolult érzéseink kifejezésére gazdag és könnyed, tartalmas és nemes nyelvet kapjunk... Azt se tagadjuk, hogy ezektől a költőktől tanultunk is, egy igazságot tanultunk, hogy hünek kell lenni önmagunkhoz.” (Rába 1969: 11). Kölcsönösen hatott tehát az eredeti mű stílusa és a műfordító-költő stílusa egymásra.

A Nyugat nagy nemzedéke után egyre inkább a tartalom- és formahű fordítások jellemezték a magyar műfordítás-irodalmat. Például Szabó Lőrinc fordításai már indulásakor nagyobb fordítói hűséget mutatnak, mint nagy mesterének, Babitsnak a fordításai. A Shakespeare-szonettek fordításainak már az első változatai mai értelemben is adekvátaknak tekinthetők mind formai, mind pedig tartalmi szempontból. Szinte a lehetetlent kísérli meg a költő az eredetivel egyenértékű fordításokat alkotva. Abszolút fordításokat ugyanis nem lehet művészi szövegekből készíteni, de el lehet érni, hogy az eredetivel azonos értékű, un. kommunikatív ekvivalens szövegeket hozzon létre a műfordító.

Az idézetekből megsejtünk valamit nagy költőnk fordítói elveiből. Amikor egy-egy műfordítást egybevetünk az eredeti szöveggel, figyelembe kell vennünk az egyes korok jellemző műfordítói elveit, s az adott költő egyéni műfordítói gyakorlatát is.

3. Dolgozatom következő részében a műfordítások és az eredeti művek megfelelésének kérdéseivel, a *műfordítási ekvivalencia* elméleti alapvetéseivel foglalkozom.

3.1. Az *ekvivalencia* fogalmának meghatározása az általános fordításelméletben sem egyértelmű. Klaudy Kinga A fordítás elmélete és gyakorlata c. művében összegzi az amerikai és szovjet fordításelméleti kutatók ekvivalenciafelfogásait. Ezek több ponton eltérnek egymástól, egyben azonban többnyire megegyeznek: mindegyik valamiféle norma felállítására törekszik. Ezek közül most csak E. A. Nida ekvivalenciaelméletét ismertetem, mivel ez áll a legközelebb a műfordításokra is alkalmazható ún. *kommunikatív ekvivalenciához*.

3.2. E. A. Nida kétféle ekvivalenciaviszonyt különböztet meg a fordításokban: 1. formális ekvivalenciát és 2. dinamikus ekvivalenciát. *Formális ekvivalencián* a célnyelvi szöveg formahűségét érti a forrásnyelvi szöveghez viszonyítva: a) a grammatikai egységeket, b) a szóhasználatot, c) a szakki-fejezések és egyéb kötött szövszerkezetek jelentését is figyelembe veszi. A grammatikai szinteknek az eredetivel egyenértékű fordítása érdekében arra is ügyelni kell Nida szerint, hogy azonos szófajú szavakkal fordítsa a forrásnyelvi szöveg szavait a célnyelvi fordító. Nem változtathat a mondathatáron, a bekezdéseken, és a központosítást is azonos módon kell alkalmaznia.

A *dinamikus ekvivalencia* esetében a fordító a célnyelvi befogadót (címzettet) tartja szem előtt. Klaudy Kinga fentebb idézett könyve alapján ismertetem ennek az ekvivalenciafelfogásnak a lényegét: „A dinamikus ekvivalens fordítás a legközelebbi természetes ekvivalense („the closest natural equivalent”) a forrásnyelvi szövegnek. A „természetes” fordítás elérése érdekében három dolgot kell a fordítónak szem előtt tartania: 1. a befogadó kultúrát a maga egészében, 2. az adott szöveg kontextusát, 3. a célnyelvi befogadókat” (Klaudy 1994: 72).

Nida az eredeti szöveg stílusát is figyelembe veszi, mint lefordítandó többletinformációt. Az ő nyomán a dinamikusan ekvivalens fordításokat az azonos hatást keltő, azonos befogadói reakciót kiváltó fordításokkal szokták azonosítani. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az azonos befogadói reakció nehezen programozható. Kiváltképp olyan kulturális szövegek esetében, amelyek keletkezése között nagy időbeli eltérések vannak. Ezért is van szükség régebbi művészi szövegek időnkénti újra fordítására. Mindenesetre Nida ekvivalenciafelfogásában már a kommunikatív ekvivalencia lényeges elemeit fedezhetjük fel: a szerző a stílusra mint a szöveg többletinformációjának átadására is tekintettel van.

3.3. J. Nagy Mária szerint *a stílus a forma többlettartalma*. (J. Nagy, 1981: 186) Irodalmi művek esetében beszélhetünk belső és külső formáról. Ha a belső formához olyan elemek tartoznak elsősorban, mint a cselekmény

szerkezete, a jellemek rendszere stb., a külső formát a mű nyelvi kifejezőeszközeinek rendszere alkotja, tehát azok a nyelvi kifejezőeszközök, amelyeknek funkciója a tartalmi rész adekvát megjelenítése. Stíluson a szövegnyelvészet stílusfelfogását kell értenünk, amikor kommunikatív stílusekvivalenciáról beszélünk.

3.4. Ezt a szövegközpontú stílusfogalmat alkalmazza Anton Popovič is 1980-ban megjelent A műfordítás elmélete c. könyvében. A műfordítások egyenértékűségi viszonyait elemezve ismerteti a kommunikatív ekvivalencia megvalósulási formáit műfordításszövegekben. A stílusekvivalencia kap központi szerepet a kommunikatív ekvivalencia elvében. „...a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg ekvivalenciáit a kifejezési struktúra síkján, vagyis a stílusban kell keresnünk. Csak ez a sík képes a műalkotást homogén alakulatként átjuttatni az egyik nyelvből a másik nyelvbe. Az irodalmi kommunikáció strukturális egységét kizárólag a stílus képes biztosítani.” (Popovič 1980: 136) A szerző meghatározza, mit ért stíluson. A műfordításban létrejövő ekvivalencia fogalmát mindenekelőtt a műalkotás stílusának alapján határozhatjuk meg, amelyben a tematikai és a nyelvi elemek funkcionálisan egyenrangúvá válnak.” (i. m. 138) A paradigmatiszós tengelyen, azaz a kifejezőeszközök megválasztását, és a szintagmatiszós tengelyen, azaz egy már adott szöveg, illetve a szövegben meglévő kommunikációs helyzetnek megfelelő kifejező eszközök megválasztását érti a szerző stílusekvivalencián. A műfordítások elkészítésekor a fordítónak a szövegegészre kell szem előtt tartania. Szükségképpen lesznek módosulások a szövegrészekben, tehát a szöveg különböző részstruktúráiban. Az egyik ilyen alapvető módosulás a nyelvek grammatikai eltéréseiből adódik. A szavak szemantikai mezői sem esnek teljesen egybe a célnyelvben és a forrásnyelvben. Ha a stílus mindkét nyelvben a szinonimák közül való válogatás és elrendezés eredménye, akkor ezzel kapcsolatban azt is figyelembe kell vennünk, hogy nem esik egybe a *lexémák szinonimasora* sem az egymástól grammatikai rendszerükben eltérő nyelvekben, de még a nagyon hasonló, azonos nyelvtípushoz tartozó nyelvek esetében sem. A fordítás során előforduló módosulások éppen a szöveg különböző szintjein keletkező veszteségek korrigálására jönnek létre. Minden szövegben van egy vagy több meghatározott tartalmi rész, amelyet változatlanul át kell adni a másik nyelvben is. Ezt a szöveg „alapváltozásának (invariánsának)” nevezi A. Popovič. (i. m. 147) „Ha a közvetítő csatorna zavarja az információ átvitelét, akkor a mű esztétikai információja a fordításban kevesebb. A veszteség kiegyenlítése a jelrendszerek átkódolása során a hasznossági többlet (redundancia) elvének alapján történik. A kiegyenlítés mezejében a legkülönbözőbb transzformációkra kerül sor.” (i. m. 147) A műfordító a különféle grammatikai és szemantikai, versek esetében a szemantikai síkkal szorosan összefüggő képi szerkezet módosításait hozza létre

annak érdekében, hogy a két szöveg kommunikatív ekvivalenciája megvalósuljon. Ez az egyenértékűségi elv megkívánja, hogy a műfordító szabadon választhasson a különböző stílusesszók között, s ez a szabad választás eredményez módosításokat: kihagyásokat, betoldásokat, a nyelvi kifejezőeszközök átrendeződését annak érdekében, hogy a kommunikatív ekvivalencia létrejöhessen. A műfordítói változtatások az esetek legnagyobb részében nem a fordítóik önkényeskedése miatt következnek be, hanem éppen azért, hogy a teljes szöveg üzenete újraéledjen a befogadó nyelvben. Így a fordítói hűség és szabadság kérdése új megvilágításba kerül, nem is állítható élesen szembe egymással, mint ahogyan ez korábban, más ekvivalenciaelvekben megtörtént. „Azok a funkcionális kifejezőmódosulások, amelyek két nyelvi rendszer eltéréseinek feltételei mellett is adekvát kifejezései tudnak lenni egy eredeti mű elemeinek, azok egyben a mű optimális változatát is jelentik.” (i. m. 148) *Ez a Popovič által optimális változatnak nevezett célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalense.*

3.5. Figyelembe kell vennünk még egy lényeges kérdést az eredeti szöveg és a műfordítás szövegének vizsgálatakor: milyen kapcsolatban áll egymással a két szöveg *alkotójának egyéni stílusa és a korstílus*. Pontosabban a korstílusok, ha a két szöveg létrejötte között lényeges időbeli eltolódás van. „...a fordításszöveg egyéni stílusának s az eredeti mű egyéni stílusának a viszonyát; a fordításszöveg egyéni stílusának és korstílusnak a viszonyát; s végül az eredeti mű egyéni stílusának s az eredeti műben rögzített korstílusnak a viszonyát.” (i. m. 162) Műfordítások egybevetésekor tehát igen sok tényezőt kell mérlegelnünk. Az eredeti szöveg kommunikációs helyzete és a műfordítás kommunikációs helyzete között s így stílusa között is eltérés lehet. Ilyen eltérések többnyire az egyéni stílus, a korstílus eltérései mellett a két kultúra eltérései is. Petőfi, Ady, József Attila verseiben például találunk olyan eltérő kulturális elemeket, amelyeknek nincs közvetlen idegen nyelvi megfelelőjük. Szándékosan említettem 3 ennyire különböző költőt, részben azért, mert mindegyik esetében kimutathatók olyan sajátos, csak a magyar környezetre jellemző ún. *reáliák*, amelyekre nagyon nehéz az angol nyelvben un. *közvetlen természetes megfelelőket* találni. Petőfinél például többek között a magyar Alföld, a puszták, azaz a sajátos korabeli magyar életforma szókinszbeli visszaadása okoz nehézséget az angol fordítónak, s egyben az angol anyanyelvű befogadónak is. Kéry László Ady Endrének Az Értől az Óceánig c. verséről készült különböző nyelvű fordításainak egybevetésével mutat rá ugyanerre a problémára: hogyan lehet visszaadni egy sajátos kultúrkörhöz tartozó szöveget úgy, hogy a csak a befogadó nyelvre érvényes kulturális, szókinszbeli eltéréseket is adekvát módon fordítsa le a műfordító? (vo. Kéry 1977: 1544–47) A nyelvtudomány különböző ágai eredményeinek is nagy szerepe van az egymástól eltérő kulturális szövegek adekvát tolmá-

csolásában, pl. a szociolingvisztikának. Ha az eredeti szövegben sajátos nyelvjárási szókinccs elemeit kell a befogadó nyelvre átültetni, alkalmazhatunk-e valamilyen nyelvjárást a forrásnyelvi szöveg adekvátjaként, egyáltalán kell-e, szabad-e figyelembe vennie a műfordítónak a nyelvjárási sajátosságokat, s ha igen, milyen módon tudja ezt megvalósítani. Van olyan helyzet, amikor többet árt egy szövegnek, ha szorosan ragaszkodik a műfordító a nyelvjárási elemekhez, mintha elhagyná azokat, s más nyelvváltozatokban keresne adekvát kifejező eszközöket. Ugyanez a kérdés felvetődik az archaizmusokkal kapcsolatban is: milyen mértékben archaizál a műfordító, milyen kor nyelvi elemeit használja fel a befogadó nyelvből a stiláris adekvátság megteremtése érdekében. Egyáltalán hogyan adja vissza a stílusekvivalencia megteremtése érdekében a *nyelvi elemek stílusértékét: a lexikalizálódott stílusértéket*, amelyhez a fent említett tájnyelvi és archaikus elemek is tartoznak és a nyelvi elemek olyan alkalmi stílusértékei, amelyekkel minden művészi szövegben szükségszerűen találkozunk a fordító. É. Kiss Katalin Shakespeare-szonettjeinek különböző korokban keletkezett magyar fordításait egybevetve érinti ezeket a kérdéseket is. A szépirodalmi szövegek egy sajátos válfajának, a vers adekvát megszólaltatásának kérdéseihez tartozik például a versszerkezet, s ezen belül a képi szerkezet fordítása. Romantikus művek angol fordításaival, illetve az angol romantikusok magyar fordításával kapcsolatban például szembevetünk az a különbség, hogy a romantikus korstílusra általában megfogalmazott jellemző jegyek tartott képi gazdagság nem egyformán jelentkezik a magyar és az angol nyelvben. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a magyar romantikus versekben sokkal nagyobb számban találunk például klasszikus értelemben vett trópusokat – metaforákat és metonímiákat stb., –, mint az angol romantikus költészetben. Természetesen nagy eltérések mutatkozhatnak a romantika kezdeti és későbbi szakaszaiban is az egyes nemzeti irodalmakban, de alkotónként is nagy az eltérés egy nemzeti kultúrán belül is. E kérdés mélyebb elemzése már messzebbre vezet dolgozatunk témájánál, komplex irodalomtörténeti összehasonlító kutatásokat is igényel, amire most röviden sem vállalkozhatunk. Érdekességgéppen említem csak meg Németh Ágnes tanulmányát, amelynek témája a képiség elemeinek fordítása. József Attila-versek angol fordításainak elemzésével mutat rá azokra a műfordítói módosításokra, amelyek előfordulnak a képi szint közvetítésekor. (vö. Németh 1984: 298–315)

4. Az eredeti és a műfordításszövegek kommunikatív megfelelésének rendkívül sok összetevőjét nem érinthessem e tanulmány keretében, de talán átfogó képet nyerhetünk legalább a legfontosabb kérdésekről, amelyek e témakörrel kapcsolatban felmerülhetnek.

I r o d a l o m

- É. Kiss Katalin: Shakespeare szonettjei Magyarországon. Modern Filológiai Füzetek 22. 1975.
- Horváth Károly: A műfordítás-irodalom (in: A magyar irodalom története IV. AK. Bp. 1965. 558–64)
- Jakobson, R.: Fordítás és nyelvészet (in: Hang – jel – vers. Gondolat. Bp. 1969. 372–82)
- J. Nagy Mária: Stílus – egyéni stílus – szóhasználat (Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok. Kriterion. Bukarest. 1981. 186–97)
- Kardos László: A műfordítás kérdései (in: Közel és távol. Magvető. Bp. 1966.)
- Kéry László: „S ha rám dől a szittya magasság” (Nagyvilág. 1977/10. 1544–47)
- Klaniczay Tibor: Bibliafordítás. (In: A magyar irodalom tört. I. AK. Bp. 1964. 120)
- Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata (Scholastika. Bp. 1994. 68–79)
- Németh Ágnes: József Attila képei angol fordításban (in: Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok. Kriterion. Bukarest. 1984. 295–315)
- Péter Mihály: Jegyzetek a funkcionális nyelvhasználatról (ÁNYT XII. 221–31) 1978
- Popovič, A.: A műfordítás elmélete (Madách, Bratislava. 1980. 128–90)
- Rába György: Műfordítás és összehasonlító irodalomtörténet (Világirodalmi Figyelő. 1963. 124–27)
- Ruzsiczky Éva: A Biblia újra fordítása (in: A műfordítás ma. Gondolat. Bp. 1981. 451)
- Sötér István: A komplex-összehasonlító kutatások elvi kérdései (Világirodalmi Figyelő. 1963. 10–17)
- Szabó Ede: A műfordítás (Gondolat. Bp. 1968)
- Szabó Lőrinc: Örök barátaink (Szépirodalmi K. Bp. 1958)
- Szabó Zoltán: Stiliztika és stílus a szövegnyelvészetben (Nyr. 1975/1. 135–43)
- Szathmári István: Nyelvtudomány, stilisztika, fordításelmélet- és gyakorlat (MNY. 1987. 536–42)
- Szathmári István: Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról? (In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. TK. Bp. 1983. 320–55)
- Tellér Gyula: Versstruktúra és versfordítás. (In: A műfordítás ma, Gondolat. Bp. 1981. 144–66)
- Vajda Miklós: A fordítás ára. (In: A műfordítás ma. Gondolat. Bp. 1981. 378)
- Zeman László: Stílus és fordítás (Madách. Bratislava. 1992)